

Óze Sándor:

Adatok a reformáció elterjedéséhez a Nádasdy uradalomban

A Dél-Dunántúl a reformáció elterjedésének egyik első színhelye volt. Baranyában Sztárai Mihály működése nyomán gyorsan hódított a Mohács utáni időkben. A birtokos főurak, Tahy, Zrínyi, Báthori, Török Bálint, Nádasdy már korán érdeklődést mutattak az új eszmék iránt.

A szakirodalom három birtokközpont hatását tartja számon, amely befolyást gyakorolt Kanizsa környékének reformációjára. A Lendvay Bánffyakét, Zrínyi Miklósét és a sárvári Nádasdy udvart, de legalább ekkora volt két mezőváros kisugárzása, Tolnáé és Kálmáncsehié.

Tolna az 1540-es évek fordulóján iskolával bírt, ahol olyan tanítók dolgoztak, mint Tövisi Mátyás, Eszéki Szigeti Imre, Beremendi János, Thuri Farkas Pál, Szegedi Kis István. Kálmáncsehi marhahajtásra specializálódott. Kereskedői összeköttetésben álltak Nádasdy Tamással, mivel a Velence felé vivő fő marhahajtó útvonal egyik nagy állomása Kanizsa volt. Kálmáncsehi a reformáció püspöki központja lett Szegedi Kis István tevékenysége idején. Előtte azonban már olyan egyéniség adott, mint Kálmáncsehi Sánta Márton.

Kanizsával kapcsolatban 1544-et említik az első adatként, amikor Szeremélyi Mihály itt keltezte énekét Izrael Egyiptomból való kijöveteléről. Mind a témaválasztás, mind a frazeológia a reformáció hatására utal. 1550-ből származik a következő feljegyzésünk, amikor Terjék Tamás tiszttartó Szigeti Mátét ajánlja Nádasdy Tamás figyelmébe. Szigeti Kálmáncsehi protestáns papja volt. A kétes értékű adatok jelzik, hogy Kanizsán már a 40-es évek végén akadtak befolyásos hívei a reformációnak, de tömeges terjedéséről nem tudunk.

A török uralom alól elvándorló értelmiség egyik legjelentősebb dunántúli központja Nádasdy Tamás sárvári udvara volt. Familiárisai itt tanultak, innen irányították őket szolgálati helyeikre, de rendszeresen ide tértek vissza, évente többször is beszámoló, eligazítás, szellemi töltökeztetés végett. Erre a nagy egyházi ünnepek adtak alkalmat. Legtöbbször, amikor prédikációt is hallgattak. (Ilyen karácsonyi szentbeszéd elmulasztása miatt men-tegetőzik Csányi egy alkalommal). Nádasdy udvarával olyan reformátorok álltak kapcsolatban, vagy nevelkedtek ott, mint Abády Benedek, Bornemisza Péter Szilveszter Mihály és János, Beythe István, Melius Juhász Péter vagy Macarius Bódog József. Nádasdy humanista műveltsége teológiai érzékenységgel, erős törökellenes-

séggel párosult. 1550–51-ben udvarában tanított Bartholomeus Georgievics, aki tizenhárom évi rabság után sorra adta ki törökellenes könyveit, ismertette a pogány céljait és kultúráját. Művei hetven kiadást értek meg a 16. században. Maga Melanchton is közzétett egyet. Többek között tőle is megtanulhatott a kis Melius Juhász Péter törökül és arabul, ugyanakkor a törökkel szembeni kibékíthetetlen ellenállást, amelyet majd a hódoltságban is hirdetni fog, Antikrisztusnak mondván a véres zsarnokot.

Nádasdyt nem mondhatjuk egyértelműen protestánsnak. A katolikus Ferdinánd-hoz való hűsége, a protestáns érzelmű Miksával való ellenszenve, érdeklődése a Tridenti zsinat iránt, amitől ő is a keresztény világ új egységét várta, azt sejteti, hogy egy mélyen vallásos, ízig-vérig humanista ember volt. Udvarában megtúrta az új hit terjesztőit, sőt fellépett az üldözöttek védelmében is. Jó barátságban állt püspökökkel, igyekezett rokonságba kerülni Oláh Miklóssal. Patrónussága alatt a menekült pálos rend örményesi központja felvirágzott. Idős korában álmatlanság és büntudat gyötörte, így még jobban a vallás felé fordult.

Felesége Kanizsai Orsolya mintegy húsz évnyi meddőség után szinte csodaként szülte meg a kis Nádasdy Ferencet. Mint a Kanizsai család utolsó sarja, büszke volt származására és mindig volt ideje családjá régi birtokközpontjának panaszaira figyelni, ügyeit intézni.

Csányi Ákos Kanizsai tiszttartó az örök élet boldogságát ígéri asszonyának, mert engedélyével Kanizsán letelepülhetett a protestáns prédikátor. (Tolnai és békési defterekből megállapítható, hogy az 50-es évek közepéig a katolikus papság helyben marad, legfeljebb megházasodik ez azonban nem jelent mindig felekezetváltást is egyben.)

Csányi mintegy 500 Nádasdy Tamáshoz írt levele a 1549 és 1562 között, számos fontos adatot nyújt Kanizsa város és katonasága reformációjához, bár jelentései többnyire a délvidék katonai helyzetével és a kanizsai uradalom gazdasági tevékenységével foglalkoznak leveleinek fohászai, hivatkozásai a Krisztus érdemére is mutatják a hatást, amelyet kifejtett rá a hitújítás. „Legyen nagyobb a te irlgalmassagod az mi büneinknél, nem az mi érdeminkért, az te zerető, zent fiadért” – írja már 1552-ben. Majd egy évvel később 1555-ben ezt veti papírra. „Az Úristen, ki az ő nagy irlgalmassakából evvel

tartozik rajtunk könyörölni az ő szent fiáért, nem az mi érdemeinkért”

Konkrét, a reformációval kapcsolatos esetről nem tudunk, sőt a régi egyházhoz való kötődésre több példa van. A régi egyház papjának a népre való hatását példázza a Tüttösi eset. Tüttösi felesége meghalt, ezután a férj a házvezetőnőjével élt törvénytelen viszonyban, aki kétszer is teherbe esett. A gyermeket mindkétszer elrekkentették – a szomszédok találták meg a trágyában elásva. Az év nyarán a szőlőt elverte a jég. A falu népe ebben Isten büntetését látta, így megrohanta földesura házáat. Az asszonyt otthon találta és kalodába tette. Tüttösi a felsőrajki plébánoshoz rohant és magához vette Rajky Gábor fegyvereseit. A plébános lecsendesítette a tömeget, az asszonyt kivették a kalodából. Tüttösi, bár boszszút állt a zendülés szervezőin, tovább mégsem mert a vidéken maradni, Szalónakba kötözött

Változást a reformáció irányában 1557 után találhatunk, mikor Csányi prédikátort telepít Kanizsára. 1562-ben írja le, hogy „gonosz élete miatt” elüldözte a kanizsai plébánost. Szigetvár megszállása után, Szele Jakab készítésére fogadták be az onnan menekülő prédikátort, aki Csurgón nem telepedhetett le – mint Csányitól tudjuk, mert Zrínyi nem engedte birtokaira a „Luthert.”

Az adat több következtetésre is módot ad. Egyrészt arról értesít, hogy a környék reformációjának erős kisugárzó központja a szigetvári végvári katonaság volt a honnan a pap is érkezett. Valamint megtudhatjuk, hogy Zrínyi Miklós horvát bán, akit a szakirodalom ez idáig a protestantizmus terjesztőjének tartott, az 1550-es évek második felében még nem állt a reformáció pártján. Az adat bizonyítja, hogy mennyire óvatosnak kell lenni a vallási meggyőződésbeli következtetésekkel kapcsolatban. Zrínyit az eddigi szakirodalom a katolikus egyház vagyonának prédálása, fiának Zrínyi Györgynek későbbi elkötelezett felekezeti hűsége, valamint második felesége családja miatt, akik a Morvaországi reformáció térnyerésében játszottak jelentős szerepet, tartotta a protestantizmus egyik harcos terjesztőjének

Kanizsa reformációja tehát ez alatt az 5 év alatt zajlott le. Csányi 1557-ben azt írja a nádornak, hogy Isten ezért a tetteért meg fogja áldani. Később újabb prédikátor is érkezett a városba, aki Nádasdy jobbágya volt.

Csányi bár üldözi a törökös papot, mint amilyen a Kőrösfő vagy Hegyesd várának feladásában szerepet vállaló volt, de minden esetben megtorolja a gyilkosságig menő egyházellenes kihágásokat. Felakasztja például Kis Ferencet, a hajdútszert, mert az mozsártörővel verte agyon az egyik papot.

Radán szablyával vagdalták meg a plébánost. 1558-ban Hedrehelyről, az egykori jelentős mezőváros ferences kolostoráról írják, hogy már csak három polgár és egy öreg szerzetes él a városban. Csányi kéri a nádort, erről ne szóljon senkinek, mert bizonyára megölik őket, ha megtudják. Az öreg ferencest négy év múlva szintén

mozsártörővel verik agyon.

A reformációval, sőt még a külsődleges ismertetőjeivel kapcsolatos megítélések sem egységesek ekkoriban.

Szenyérben még az 1560-as években is gyóntatják a katonákat kivégzés előtt, vagy legalábbis próbálkoznak vele. A környéket rettegésben tartó Nagy Sebestyén hajdú tizedes nem hajlandó erre például. Az 1556-os hadjárat nádori szállítója Tóth Sebestyén sem, akit törökösségért égetnek meg, pedig őt Farátor (fráter) János napokig gyözködi. Esetében tévelygésről beszél Csányi, s mivel a reformáció ekkor már elfogadott a körükben, inkább mohamedán vallásra térés gyanújáról lehet szó.

Bár a 60-as évekre a katonaság az új hit mellé áll, mégis, mikor Csányi egy katonai túlkapásról ír, amit a veszprémi püspök rovására követnek el katonái, arra hivatkozik, hogy szívességet tettek a püspöknek, amikor egy a misézést elhagyó papot fogtak el és szolgáltatnak ki neki, akivel azóta is követ töret a püspök Sümegben. Tehát katolikus célú akcióhoz használták fel a protestáns végvári katonaságot.

Becse István a szenyéri parancsnok ellentétbe kerül katonáival, amely az ő elbocsátását vonja maga után. Annyit kell tudni még az ügyről, hogy Becse katolikus vallásban, ahogy egyszerre tréfásan mondja „a pápa zsoldján marad”. Gyulán ebben az időben szintén vallási villongásról értesülünk, Mágocsi protestáns katonái és Bornemisza Benedek kapitány, valamint a katolikus udvarbíró között.

Csányi a törököt következetesen Isten büntetésének tartja. „Jaj nekünk, mert vétkeztünk, ím rajtunk az üdő, hogy kiáltak az egeket, hogy elpusztítanak minket. Mindeneknek ura, Istene, teremője és megtartója méltótlaság kegyelmesen megemlékezni az Ábrahámí könyergéséről, hogy talátlasék meg az tíz, hogy az te haragodnak tüzi mirejánk ne szálljon.”

„Isten képes csak elvenni rólunk a büntetést. Ő az, ki Perzsiában üstökénél tartja a törököt.”

Változó viszont a hódoltatással szembeni álláspontja Csányinak. A török terjeszkedés egyetlen módjának ezt tartja, magát az intézményt elveti, de erős kapcsolatot tart fenn a hódoltakkal, másrészt keményen fellép a további terjeszkedéssel szemben. Kanizsai, segesdi jobbágyait kiirtással fenyegeti, ha adót fizetnek a töröknek.

Megfigyelhető az idők folyamán egy elidegenedési, beletörődési folyamat, egyfajta részleges kiegyezés a törökkel. Az 1540-es évek végén még a palánkba fut a parasztság, retteg a töröktől. Ennek hatására a Kanizsa vizén túli területek jobbágyságát, a menekülő, veszélyeztetett falvakat áttelepíthetőnek tartja Csányi a Rába mentére. 5 év múlva a parasztok már nem hajlandók földjeiket elhagyni, még jobb területekért sem. Ellenállnak, szökéssel fenyegetőznek. Kibékültek a törökkel, mindkét úrnak fizetnek. 1562-ben már a török és a parasztság egymásra találásától fél a kanizsai tisztartó:

„Moldvába éketést rablást teszen (a török). Elhagyatta és minden rabokat visszaszedetett, adatott, ha itt is, ki ugyan félt, az pórt nem kezdi bántani, ki iken terhes lezen nekünk.”

Apokaliptikus lények megjelenéséről kapunk hírt. Fehér, de véres fejű farkas járja például a vidéket, amely csak gyermekeket eszik.

Ugyanakkor Csányit is meggyőzik az 1554–56 között folyó harcok, nemcsak arról, hogy Szigetvár és a Kanizsától délre eső terület elveszett, hanem arról is, hogy nem képes ellenállni az új török támadásnak. Az addigi nagy keresztény sereget váró, a visszavívó harcokat szorgalmazó Csányi ettől kezdve fél. Helyesli a harcot a törökkel, de már csak annyira, „nehogy az apjok is utánuk jöjjen”.

Készül egy új apokaliptikus harcra. Hírszerzői nyilván mondják neki, hogy az agg Szulejmán Bécs alatt akar meghalni. Bécs jövedelmét annak az új, hatalmas, drinápolyi mecsetnek rendelte, amit építtetett. Tudja, hogy Zrínyi szigeti kapitánysága az ostromot vonja maga után, hogy ezt nem fogja a török eltűrni.

Ugyanakkor folyik egy tapogatózás a török részéről is a lakosság körében, amely a parasztságot tudatilag leválaszthatná a régi államtestről.

(Közismert a török próbálkozása a protestáns egyházak támogatására, amelyeket, mint a balkáni pravoszláv autokefál egyházakat, próbált igazgatni). A tapogatózásra érdekes adatot ad Csányi egy levele, amelyben leírja, hogy egy törökül tudó magyar paraszt a veszprémi bég-nél járt. A bég háza előtt török tiszték ültek, és kérdezősködtek tőle magyarul, nem tételezvéen fel, hogy beszéli a nyelvüket (ami ritkaságszámba is ment volna).

„Jüt Simekbe egy parasztember, ki jól tud törökül. Hamza béget várta, valami levéllel. Az kihaja mondtam már ne várd, ha ma meg nem jű. Hét török ül volt az bég háza előtt. Mond egyik: – Honnét való vagy? – Ez megmogy. – Mond törökül az más töröknek, kérdjék meg, ha leszen az ő királyoknak is hadok – Mond az más török: – Ne kérd azt, ha az ő királyoknak is leszen, hanem azt kérdjed, leszen-e hada az ti királytoknak!... Bódok Úristen! Hogy nics keresztény fejedelem ilyen veszedelemben.”

A beszélgetésben nem csak az az érdekes, hogy a török földesurak tanultak meg magyarul, de az egyik tiszt figyelmezteti a másikat, hogy a hódoltsági parasztnak ne azt mondja, hogy a magyarok királyának, hanem ti ki-

rályotoknak. Tehát egy, a diplomáciában hirdetett elvet, az általuk karddal szerzett ország jogát adják fel köznap gondolkodásunkban. Elismervén a hódoltatott helyek urának is a magyar királyt, méghozzá itt a Habsburg császárt.

A jobbgység tudatállapotáról adnak híreket a Hegyesd és Koppány ellen végrehajtott magyar ellenlökés idején keletkezett levelek. Tudjuk, hogy a törököt gyűlölő, paraszti származású katonaságtól rettegő Bajazid vajda majd Magyar Bálintnak azt üzeni, hogy feladja a várat, kihányják kardjaikat, csak a darabontnak ne hagyja őket levágni. Bár Magyar még más katonai akcióra tartóztatná a vármegyék parasztkatonaságát, de azok indulót fűjnek, és szinte lázadászerűen hazaoszlanak.

Az 1562-es évek paraszti tudatállapotáról jegyzi fel Csányi, hogy a törökben Isten emberét látják, mert győzedelmes a csatatereken. „Kellene közéjük pap, aki Isten igéjét hirdeti.”

Erre a tipikus keleti gondolkodásra, hogy aki a háborúban győz, azt támogatja az Isten; erre a korban felelevenedő, Csányi leveleiben is megjelenő tudatra van kidolgozott válasz, tudati reakció: Isten azért bünteti a magyar népet, mert ezzel bizonyítja – mint a zsidóknál –, hogy sajátjának tekintti őket. Ha elhagyják a vétkeket, megkegyelmez nekik.

Csányi fél egy olyan parasztfelkelés ideológiájának kialakulásától, amely a török mellé állíthatná a népet.

Szegedi Kis István tevékenysége kapcsán megírtam, hogyan igyekezett a vallás szálaival összekötni, kibékíteni a várkatonaságot és a környező népet. A török ezért hurcolta fogságba. A somogyi születésű, Nádasdy udvarban is forgodott Melius Juhász Péter szintén fontosnak tartotta 1562-ben a Debrecen–Egervölgyi hitvallásban hangsúlyozni, hogy annak érvényessége nemcsak a katonákra, hanem a környező népességre is vonatkozik. Hasonló célja lehetett Csányinak is Kanizsán, és nem tarthatjuk véletlennek, hogy az a Kanizsai Pálfi János, aki intézményesen létrehozta az első katon-polgár presbitériumot Pápán, élete első tizenöt évét 1600-ig Kanizsán töltötte.

A tanulmányt jegyzetek nélkül adom közre, javarészt csak az előadás szövegét, bővebb, jegyzetelt formában megjelenik 500 magyar levél a 16. századból, Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz 1549–562 című munka bevezetőjében.

